Advokatforeningen

Advokatforeningens årstale 2026

Ditt bidrag til rettsstaten

1 Innledning

Som system er ikke rettsstaten under press i Norge. Den politiske kulturen er god, institusjonene velfungerende og myndighetene er demokratisk innstilte. *Rule of Law Index 2026* ble offentliggjort i oktober, og vurderer fortsatt Norge som verdens nest beste rettsstat. Internasjonalt svekker rettsstaten seg i flere land enn den styrker seg i, for niende år på rad. Sikkerhetsmekanismene mot autoritært styre er svekket i over 86 prosent av landene de fem siste årene.[1]

Sikkerhetsmyndigheter rapporterer om hybrid krigføring mot virkelighetsoppfatningen, holdningene og verdiene våre, også i Norge. Strategiske løgner og manipulasjon benyttes for å svekke tillitt og skape tvil om hva som er sant. Utenlandske aktører vil svekke demokratiet fra innsiden, ved å forsterke konflikter i samfunnet og svekke vår tillit til hverandre, mediene og myndighetene.[2]

Hvordan forsvarer vi oss mot dette? Gjennom Totalforsvarsåret 2026 skal Norges evne til å forebygge og håndtere sikkerhetspolitiske kriser og krig styrkes gjennom en rekke ulike aktiviteter.[3] Rettsstaten står på lista over det vi forsvarer.

Professor Hans Petter Graver definerer rettsstaten som *«en stat der statsmakten er bundet og underlagt kontroll av uavhengige domstoler. Grunnleggende elementer er maktfordeling, krav om at myndighetene er bundet av loven, og domstolskontroll. I like situasjoner må loven gjelde likt for alle. Og myndighetenes handlinger må bygge på lov.»*[4]

Lovbindingen gjelder også private rettssubjekter, som både må rette seg etter loven, og kunne høste fruktene av den.[5]

[1] Jf. *WJP Rule of Law Index 2026 Global Press Release*, 20. Oktober 2026, tilgjengelig her: https://worldjusticeproject.org/news/wjp-rule-law-index-2026-global-press-release (lest 17. november 2026).
[2] Jf. Forsvarets forskningsinstitutt, *«Kort forklart: Hva er påvirkningsoperasjoner?»*, tilgjengelig her: https://www.ffi.no/aktuelt/podkaster/kort-forklart-hva-er-pavirkningsoperasjoner (lest 17. november 2026).
[3] Se Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskaps nettside: https://www.dsb.no/ros-og-beredskap/totalforsvarsaret-2026/ (lest 17. november 2026).
[4] Jf. Hans Petter Graver, *Kampen om rettsstaten* (2018) s. 32
[5] Se Jørn Øyrehagen Sunde, *1000 år med norsk rettshistorie* (2023) s. 28.

Advokatforeningen
The Norwegian Bar Association
Org. nr.: 936 575 668

Postboks 362 Sentrum
0102 Oslo

post@advokatforeningen.no
+47 22 03 50 50
advokatforeningen.no

2 Rettsstatsprinsippene i hverdagen

2.1 Innledning

Rettsstatens rammeverk; domstolskontroll, maktfordeling og lovbinding ligger fast i vår grunnlov, og diskuteres ikke ofte. I fravær av oppmerksomhet ligger det en risiko. Kunnskapen om prinsippenes betydning og virkning kan bli forbeholdt de spesielt interesserte. Spørsmålet vi bør stille oss, er om det vil være nok, hvis disse prinsippene utfordres ved fremtidige, demokratiske veivalg.

La meg innlede med å sette fokus på tilgangen til domstolene.

2.2 Domstolskontroll

Domstolskontroll er ett av rettsstatens viktigste tilbud. Dersom noen tar seg til rette på din bekostning, er domstolene garantist for at dine rettigheter opprettholdes i praksis.
Men hva hvis du ikke har råd til å gå til sak?

Forliksrådet er det nederste leddet i det norske sivile rettssystemet. Det ble opprettet i 1795 og skal gi alle tilgang til tvisteløsning. En evaluering fra Politihøgskolen tyder dessverre på at rettssikkerheten som tilbys gjennom dette, er uakseptabel lav. Meningene er riktignok delte: Sekretariatene, forliksrådsmedlemmene og inkassobransjen mener ordningen fungerer godt, mens det blant dommere og advokater ble brukt ord som bingo, lotto og joker nord.[6]

I dag ivaretar politiet driften av forliksrådene. Politidirektoratet utreder hvordan de bør organiseres. Etter vårt skjønn er det naturlig å vurdere om de bør organiseres sammen med domstolene.

Årets forslag til statsbudsjett viser hva plasseringen kan bety i praksis: Det foreslås midler til at Domstoladministrasjonen skal utvikle digitale selvbetjeningsløsninger for selvprosederende parter. Hadde forliksrådene ligget under domstolen, ville satsingen trolig startet der, i den reelle førsteinstansen for vanlige folks tvister. Og ikke i tingretten.

Selv om rettssikkerheten i forliksrådene forbedres, kan ikke alle saker løses der. Kan vi senke kostnadene for tvisteløsning i domstolene for øvrig? Når jeg reiser dette spørsmålet, vil nok mange av dere tenke på advokaters timepriser. Høyest er disse for oss forretningsadvokater, de fleste krever det næringslivet er villig til å betale. Advokater som jobber for privatpersoner, fakturerer stort sett en pris lik tannleger og veterinærer. Personlig har jeg ingen tro på prisregulering av advokattjenester. Men ulike alternativer bør utredes, og løsninger må finnes. De siste årene er det tatt flere gode initiativ for mer effektive og rimeligere hovedforhandlinger. Vi skylder det norske folk å snu hver sten.

[6] Jf. Lisbeth Fullu Skyberg, Tale Røijen Størdal og Selma Øverland Lie, *Gjennomgang av forliksrådordningen – en kunnskapsoppdatering* (Politihøgskolen 2025) s. 151, https://nva.sikt.no/registration/0198cc5dbc29-2f7cd12f-9926-427d-8b65-041448517090 (lest 17. november 2026).

Direktøren i Domstoladministrasjonen, Leif Otto Østerbø, er blant dem som foreslår et tak på hvilke sakskostnader en part som vinner i retten kan kreve dekket av motparten.[7]
Justering av noen prosessuelle prinsipper, og økt dommerstyring, kan få tidsbruken ned. Det ser vi i våre naboland.

Muntlighetsprinsippet i sivile saker er mer enn hundre år gammelt. Mange mener at prinsippet er en av årsakene til at norske rettssaker er tidkrevende. «Tiden har løpt fra det», sa advokat Anders Ryssdal, på Borgartings aktørmøte i høst.[8]

Tidsbruken i lagmannsrettene er et særskilt spørsmål. Er det hensiktsmessig med full omkamp i lagmannsretten?

I mars ble Lagmannsrettsutvalget nedsatt. Et mål med arbeidet er å gjøre ankebehandlingen mer konsentrert, og at lagmannsretten bruker ressursene sine på de sakene der det er et reelt behov for det.[9] Men kan det være bedre å benytte ressurser mer effektivt på de sakene som er til behandling, enn å begrense hvilke typer saker som slipper inn?

Hvor mye ny teknologi kan bidra, vet vi ennå ikke.

Dette er komplisert, og det finnes ingen perfekte løsninger. Men den minst perfekte løsningen, er den man ikke har råd til. Det er et stort problem at hele ni av ti saker i domstolene gjelder spørsmål om barn eller straff.[10] Kanskje bør vi sette som premiss at tidsbruken må ned til et nivå de fleste har råd til, og utrede hvordan vi kan klare det, med en rettssikkerhet som er god nok.

2.3 Maktfordeling

Montesquieus postulat om at makt må begrense makt, er også ett av rettsstatens fundamenter.[11] Ingen av de tre statsmaktene bør gis for mye makt, og ingen bør gis for lite makt. I alle siviliserte land er det løpende debatt om maktfordelingen. Ofte er domstolenes rolle i stormens øye og utsatt for destruktive angrep. I Norge er debatten om domstolenes rolle heldigvis stort sett konstruktiv.

Høyesterett og domstolenes virksomhet har en viss politisk funksjon. Som tidligere høyesterettsjustitiarius Tore Schei har uttrykt det: *«Høyesteretts regelgivning gjennom*

[7] Jf. Nina Schmidt, «Foreslår makspris for advokater i sivile saker», *Advokatbladet*, 30. desember 2025, tilgjengelig her: https://www.advokatbladet.no/advokat-jul-domstoladministrasjonen-sakskostnader/foreslar-makspris-for-advokater-i-sivile-saker/239305 (lest 17. november 2026).
[8] Jf. Nina Schmidt, «Tiden har løpt fra muntlighetsprinsippet», *Advokatbladet* 2026/5 s. 20.
[9] Jf. mandatet punkt 3.1, tilgjengelig her: https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/org/styre-rad-og-utval/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/utvalg-som-skal-utrede-lagmannsrettens-funksjon-og-saksbehandling/id3153243/?expand=factbox3153246 (lest 17. november 2026).
[10] Jf. Justis- og beredskapsministerens innlegg på konferansen *«Kunnskap og den demokratiske rettsstatens fremtid»* 5. november 2026, tilgjengelig her: https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/justis-og-beredskapsministerens-innlegg-pa-konferansen-kunnskap-og-den-demokratiske-rettsstatens-fremtid/id3192324/?utm_source=regjeringen.no&utm_medium=email&utm_campaign=nyhetsvarsel_dag (lest 17. november 2026).
[11] Montesquieu, *De l'esprit des lois* (1748), bok XI, kapittel IV, «Continuation du même sujet»

prejudikatsdannelsen vil kunne føre til at Stortingets politiske mål og tilsiktede virkninger med lovene blir virkeliggjort, korrigert eller tilsidesatt.»[12]

Høyesterettsjustitiarius Toril Marie Øie beskriver en av konsekvensene: *«Det følger av vårt prejudikatsystem at Høyesteretts syn på et grunnlovsspørsmål vil bli lagt til grunn i alle senere saker om samme spørsmål. Slik har Høyesterett det endelige ordet når Grunnlovens rammer fastsettes i konkrete tvister. Ønsker Stortinget en annen grunnlovsforståelse, må Stortinget endre Grunnloven.»*[13]

Det er en gjensidig avhengighet mellom domstolen og demokratiet. Vern om demokratiske rettigheter og menneskerettigheter gjennom domstolene, er en nødvendig forutsetning for et liberalt demokrati. Og domstolene trenger legitimitet og respekt fra lovgiver og utøvende myndighet for å kunne fylle sin rolle.

I en tale på Universitetet i Bergen tidligere denne måneden, uttalte justisminister Astri Aas-Hansen at forholdet mellom rett og politikk har endret seg mye de siste 30 årene. Både gjennom intern lovgivning, europaretten og annen internasjonal rett, har rettsregler blitt langt mer gjennomgripende i samfunnet. Utviklingen har gjort domstolenes kontroll med lovgiver mer sentral.[14] *«Fokuset på individuelle rettigheter vil […] kunne gå på bekostning av kollektive hensyn»*, uttalte hun. Hun trakk så frem en bekymring:

> *«Dersom rettsliggjøringen og domstolenes prøvingsintensitet fortsetter å øke kan dette […] gå på bekostning av tilliten folk flest har til rettsstaten Norge.»*[15]

Maktfordelingsprinsippet er synlig i debattene etter Fosen-[16] og Førdefjord-sakene.[17] Er forvaltningens oppfølgning av Høyesteretts avgjørelser uttrykk for manglende respekt for domstolene?[18] Eller er oppfølgningen en konsekvens av at dommene bare har fastslått at vedtak er ugyldige, og ikke pålegger forvaltningen bestemte løsninger? Meningene er delte. Spørsmålsstillingen har til dels sammenheng med at en dom bare binder partene i saken. Staten var ikke part i Fosen-saken. I Førdefjordsaken var staten part, men ikke gruveselskapet

---

[12] Jf. Tore Schei, Juss og politikk i domstolsavgjørelser, *Med ære og samvittighet Festskrift til Magnus Matningsdal*, s. 467.
[13] Jf. Toril Marie Øie, «Norges konstitusjon og Høyesterett», *Med ære og samvittighet Festskrift til Magnus Matningsdal*, s. 496.
[14] Se også Sejersted, F. (2026). Domstolene i møte med en ny sikkerhetspolitisk situasjon. *Lov og Rett, 65(7)*, 425–426. https://doi.org/10.18261/lor.65.7.2 (lest 17. november 2026).
[15] Jf. Justis- og beredskapsministerens innlegg på konferansen *«Kunnskap og den demokratiske rettsstatens fremtid»* 5. november 2026, tilgjengelig her: https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/justis-og-beredskapsministerens-innlegg-pa-konferansen-kunnskap-og-den-demokratiske-rettsstatens-fremtid/id3192324/?utm_source=regjeringen.no&utm_medium=email&utm_campaign=nyhetsvarsel_dag(lest 17. november 2026).
[16] Jf. HR-2021-1975-S.
[17] Jf. HR-2026-1360-A.
[18] Se Hans Petter Graver, «Høyesterett sa nei, staten sier vent: Nå testes respekten for rettsstaten», *Aftenposten*, 28. juni 2026, tilgjengelig her: https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/6ql1jr/naar-staten-taper-i-hoeyesterett-maa-den-ikke-opptre-som-om-dommen-bare-er-et-nytt-hoeringsinnspill-skriver-hans-petter-graver. (Lest 17. november 2026)

som hadde de omstridte tillatelsene. Slik var det også i klimasaken som Høyesterett avgjorde i forrige uke.[19] Oljeselskapene var ikke parter. Tvistemålsutvalget foreslo i 2001 tvungent prosessfellesskap i offentlige trepartsforhold: Den som angriper et vedtak som tilgodeser andre, måtte saksøke også dem.[20] Dette ble ikke fulgt opp. Kan en slik løsning bidra til at spørsmål blir bedre belyst? Tre slike saker på nokså kort tid kan kanskje gi grunn til å diskutere hvordan det bør tilrettelegges for domstolskontrollen med forvaltningen. Men ikke om domstolskontroll bør utøves.

Både inkorporasjonen av europaretten og EMK er bestemt av Stortinget. Det samme gjelder de ulike konsesjonslovenes utredningskrav. Slik jeg ser det, er det i stor grad de politiske arenaene for etablering av regelverk og kravet til prosessene for løsning av kollektive spørsmål i forvaltningssaker, som har endret seg. Ikke først og fremst forholdet mellom rett og politikk. Diskusjonen om domstolenes kontroll med lovgiver og forvaltning må ta også dette med seg. Det er en styrke for den norske rettsstaten at Stortinget så sent som i 2015 bekreftet sin tilslutning til prøvingsretten på grunnlovs nivå.

La meg også trekke oppmerksomheten deres til en annen side av dagens norske tilpasning av maktfordelingsprinsippet. De siste tiårene har Stortinget ved lov flyttet et utall saker om straff[21] ut av domstolene, og over i forvaltningen. Som unge lærte vi grunnregelen «Ingen straff uten dom». Når bøter ikke lenger kalles bøter, men «overtredelsesgebyr», gjelder likevel ikke dette prinsippet.

Overtredelsesgebyr ilegges i utgangspunktet av forvaltningsorganer. Selv om Advokatforeningen er blant domstolenes sterkeste tilhengere og støttespillere, ser vi at også forvaltningsorganer vil kunne tilby tillitvekkende behandling av denne formen for straffesaker. Men organiseringen av arbeidet er en utfordring. Straffeprosessen krever at domstolene gjør en uavhengig vurdering av påtalemyndighetens påstander om lovbrudd og straff. I forvaltningen baserer man seg på et inkvisisjonsprinsipp. Samme organ undersøker, og dømmer.

Det skaper ikke tillit. Med små grep kan prosessen gjøres *litt* bedre. I organer med et styre, kan administrasjonen gjøre undersøkelsene, og styret avgjøre sanksjonsspørsmålet. Slik gjøres det i Finanstilsynet med saker av prinsipiell eller stor betydning.[22] I organer som ikke har et styre, kan slike løsninger etableres. Når reaksjonen på vår atferd ligner på straff, bør prosessen frem til beslutning ligne på rettsstatens. Tro ikke at dette er et upraktisk prinsippspørsmål fra vår side. I år 2000 var det mindre enn 10 lover som hjemlet overtredelsesgebyr.[23] I dag er det 122, inkludert de som venter på å tre i kraft.

[19] Jf. HR-2026-2428-S.
[20] Se Marius Emberland, «Rettsstaten er ikke monolittisk», *Lov og Rett volum 65 utgave 8* s. 483-484, tilgjengelig her: https://www.scup.com/doi/10.18261/lor.65.8.1 (lest 17. november 2026), jf. NOU 2001: 32 punkt 5.4.5.4.
[21] Jf. EMK artikkel 6.
[22] Jf. finanstilsynsforskriften § 2-1 første ledd.
[23] Jf. *Advokatforeningens årstale 2019* s. 2 med fotnoter.

Regjeringen utreder for tiden hvordan rettssikkerheten kan ivaretas bedre i disse sakene.[24]
Et skille mellom etterforskning og påtale på den ene siden, og avgjørelsesmyndighet på den andre, bør være en del av løsningen.[25]

2.4 Frykt og kriser

Rettsstaten, og innbyggernes oppslutning om den, settes på prøve når samfunnet møter alvorlige trusler. Personvern, frihet og rettssikkerhet kan oppleves mindre viktig enn forebyggelse av trusler. Det *vil* komme nye pandemier, terrorhandlinger og krigstrusler. *«Våre rettsprinsipper er laget som et bolverk for å sikre at vi manøvrerer riktig når det er som aller vanskeligst»*, skrev Inga Bejer Engh, daværende barneombud, i en kronikk i 2021.[26]
Men tror vi egentlig at vi får til dette?

Etter terrorangrepene 11. september 2001 og 22. juli 2011, fikk forebygging av terror naturligvis økt oppmerksomhet.[27] Handleviljen var stor, men noen etterlyste grundigere vurderinger av behovet for lovendringene som ble foreslått. I en høringsuttalelse om blant annet kriminalisering av forberedelseshandlinger og tvangsmiddelbruk, skrev Riksadvokaten forbilledlig:

> *«Terrorhandlingene 22. juli 2011 er det mest alvorlige anslag mot det norske samfunn siden andre verdenskrig. Det er i en slik situasjon at våre strafferettslige kjerneverdier som rettssikkerhet og human strafferettspleie, virkelig blir satt på prøve. Om rettsstaten skal bestå, må lovgiverne ta seg den tid som er nødvendig for å balansere grunnleggende hensyn og kryssende interesser på en god måte.»*[28]

Koronaloven er også et eksempel på at handlekraft i krisetider kan utfordre rettsstatsprinsippene. Men heldigvis også på hvor raskt disse prinsippene kan ivaretas, når man må. Regjeringen la ikke opp til en høringsrunde før lovforslaget ble presentert for Stortinget den gang, men Stortinget gjennomførte en eksperthøring selv. Tre dager etter at Stortinget mottok lovforslaget, kunne komiteen avgi en enstemmig innstilling som ivaretok legalitet og maktfordeling bedre, og avgrenset regjeringens makt tydeligere.

Under pandemien kunne hastverket forstås. Da et forslag til forskrift om tilfluktssteder ble sendt på høring tidligere i år,[29] var det imidlertid ikke hastverk. Så hvorfor gir forslaget adgang til

---

[24] Vedtak 971, sesjon 2024–2025. Vedtatt av Stortinget i forbindelse med behandlingen av ny forvaltningslov (Prop. 79 L (2024–2025) og Innst. 478 L (2024–2025))
[25] Se Nina Schmidt, «Påtrengende nødvendig med ny forvaltningslov», *Advokatbladet*, 30. oktober 2026, https://www.advokatbladet.no/administrative-sanksjoner-forvaltningsloven-jon-petter-rui/patrengende-nodvendig-med-ny-forvaltningslov/252545 (lest 17. november 2026).
[26] Inga Bejer Engh, Kriser setter rettsprinsipper på prøve, *Aftenposten* 26. juni 2021 https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/WO96zQ/kriser-setter-rettsprinsipper-paa-proeve?utm_source=iosapp&utm_medium=share (lest 17. november 2026).
[27] Se f.eks. Ot.prp. nr. 61 (2001-2002).
[28] Riksadvokaten, *Høring - kriminalisering av forberedelse til terrorhandling, utvidet adgang til tvangsmiddelbruk og endringer i straffeloven 1902 § 60A* av 14. desember 2012.
[29] Jf. Justis- og beredskapsdepartementet, *Høring av forskrift om tilfluktssteder*, 19. juni 2026, tilgjengelig her: https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-forskrift-om-tilfluktssteder/id3166695/?expand=horingsbrev (lest 17. november 2026).

tvangsinngrep i privat eiendom, uten at det er avklart om gjeldende lov gir tilstrekkelig hjemmel? Uten regler for saksbehandling og klage, og uten en vurdering av eiendomsvernet i Grunnloven og EMK?[30]

Totalforsvarsåret 2026 gir anledning til å drøfte hva god beredskap krever når oppslutningen om rettsstaten er blant det som er under angrep. Vi må forsvare territoriet vårt, men også levemåten vår. Mitt ønske er at beredskapsmyndighetene inkluderer beskyttelse av rettsstaten mer konkret i sine trusselvurderinger. Det kan tydeliggjøre at den, for å låne Forsvarets gode slagord, er en del av *alt vi har, og alt vi er*.

2.5 Lovbinding

En av kvalitetene vi som lever i en rettsstat opplever, er frihet fra vilkårlig makt- og myndighetsutøvelse. De tre statsmaktene, min kommune, min nabo og jeg selv, må følge loven.

Dette utfordres når andre land presser sin maktutøvelse på oss.

Årets fredspris ble som kjent gitt til Navi Pillay for hennes innsats for fred og internasjonale rettsprinsipper. Gjennom hele sitt virke som jurist har hun arbeidet for den internasjonale rettsstaten, blant annet som dommer ved Den internasjonale straffedomstolen – ICC.

Den er vi som kjent tilsluttet, mens USA og Israel er blant statene som ikke er det. Og USA har utstedt en rekke sanksjoner for å undergrave ICCs funksjon. Bakgrunnen er det amerikanske myndigheter karakteriserer som domstolens ulovlige forfølgning av amerikanske og israelske borgere,[31] og nok særlig straffeforfølgningen av Benjamin Netanyahu. Som den amerikanske utenriksministeren Marco Rubio har uttrykt det: «*Either the ICC will end its threats, or we will end the ICC*.»[32]

Både EU og Norge har tatt avstand fra de amerikanske sanksjonene. Likevel kan de som arbeider for domstolen oppleve at sanksjonene virker også her. Da den franske dommeren Nicolas Guillou besøkte Advokatforeningens representantskapsmøte i juni, fortalte han at sanksjonene fratar ham muligheten til å leve et normalt liv, og at det samme kan skje enhver

[30] Se Advokatforeningens høringsuttalelse av 30. oktober 2026, tilgjengelig her: https://www.advokatforeningen.no/horingsuttalelser/2026/oktober/forslag-til-forskrift-om-tilfluktssteder/ (lest 17. november 2026).
[31] Jf. "*Imposing Further Sanctions in Response to the ICC's Ongoing Threat to Americans and Israelis*", Fact sheet, Office of the Spokesman, 20. August 2025, tilgjengelig her: https://www.state.gov/releases/office-of-the-spokesman/2025/08/imposing-further-sanctions-in-response-to-the-iccs-ongoing-threat-to-americans-and-israelis (lest 17. november 2026).
[32] Jf. *"Imposing Sanctions on the International Criminal Court"*, Press Statement, Marco Rubio, Secretary of State, October 9, 2026, tilgjengelig her: https://www.state.gov/releases/office-of-the-spokesman/2026/10/imposing-sanctions-on-the-international-criminal-court (lest 17. november 2026).

europeisk borger.[33] Betalinger, booking av fly og hotell, og deltakelse i det digitale liv, er dels vanskeliggjort, dels umulig.

Det er flere årsaker til at sanksjonene får virkning på vårt territorium. For det første kan ikke amerikanske aktører levere tjenester til ham. Det betyr i praksis at bruk av betalingskort og en lang rekke relaterte digitale tjenester er utilgjengelige for ham. De er amerikanske, og europeiske alternativer for betalingsformidling, mangler.

For det andre kan også norske og europeiske tilbydere som leverer tjenester til ham, selv bli sanksjonert.[34] Det er heller ikke helt uvanlig at europeiske aktører har avtalefestede forpliktelser med amerikanske partnere om å etterleve amerikanske sanksjoner.[35]

At norske leverandører er forsiktige, og på den måten bidrar til *over-compliance* av amerikanske sanksjoner, er forståelig. Men slik etterlevelse av sanksjonene setter ytterligere kraft bak tiltak som vår rettsstat ikke anerkjenner.

Spørsmålet om hvordan vi kan hjelpe vårt næringsliv med å navigere etter norske verdier i møtet med uønskede grenseoverskridende sanksjoner, er komplisert. EU har en blokkeringsforordning[36] som gjør det forbudt å etterleve sanksjoner som er inntatt som vedlegg til forordningen. Det diskuteres i dag om sanksjonene mot ICC skal inntas. I Norge har vi ingen slik blokkeringslov. Bør vi ha det?

Sanksjonene påtvinger andre land amerikanske rettsstatsbrudd. Hvis vi ikke forsøker å finne mottrekk, kan norske gratulasjoner til årets fredsprisvinner virke hule.

3 Hva gjør rettsstaten egentlig for oss?

3.1 Innledning

Rettsstaten medfører noen omkostninger som er lett synlige. Lange rettssaker, omstendelige byråkratiske prosesser og politiske omkamper er bensin på mange bål på Facebook og X.

Mange av de betydelige verdiene rettsstaten skaper, opplever heldigvis hver og en av oss. Som rettssikkerhet, personvern, frihet, og integritet. Men mye er også usynlig. Så la oss stille oss spørsmålet: Hvilke positive virkninger har rettsstaten – som vi ikke umiddelbart ser?

[33] Jf. Nina Schmidt, *Advokatbladet*, «Fratatt muligheten til å leve et normalt liv», 25.06.2026, tilgjengelig her: https://www.advokatbladet.no/representantskapet-trump-administrasjonen/fratatt-muligheten-til-a-leve-et-normalt-liv/247475 (lest 17. november 2026).
[34] Jf. Executive Order 14203.
[35] Se Financial Markets Law Committee, *U.S. Sanctions and the E.U. Blocking Regulation: Issues of Legal Uncertainty*, juni 2019 punkt 3.34 flg. Tilgjengelig her: https://fmlc.org/wp-content/uploads/2019/06/Report-U.S.-Sanctions-and-the-E.U.-Blocking-Regulation.pdf (lest 17. november 2026).
[36] Jf. EU Blocking Statute, Rådsforordning (EF) nr. 2271/96.

3.2 Hva gjør rettsstaten for økonomien?

Hva gjør rettsstaten for eksempel for økonomien? Jeg har nevnt dette ved tidligere anledninger, men gjentar det gjerne. I 2024 gikk nobelprisen i økonomi til forskning på sammenhengen mellom ulikheter i nasjoners institusjoner, og deres velstandsnivå.[37]

Forskerne spurte: Hvorfor er noen land rike og andre fattige, og hvorfor vedvarer forskjellen? De analyserte europeernes kolonisering fra 1500-tallet og fremover. Kolonistene innførte den gang ulike styresett i ulike kolonier, avhengig av blant annet befolkningstetthet og ressursgrunnlag. Der kolonistene møtte rike og tett befolkede samfunn, etablerte de ekstraktive, altså utbyttende, institusjoner. Ressursene gikk til en liten lokal elite. Uten vern om eiendomsretten for flertallet, uten rettsstatsgarantier og uten demokratisk kontroll.

Der befolkningen var liten og ressursgrunnlaget tynt, tenkte kolonistene mer langsiktig. Der ble det bygd inkluderende institusjoner, med eiendomsrett, rettsstatsgarantier og representative styreformer.

Resultatet ble det forskerne kalte en *«reversal of fortune»*. Steder som var rike før koloniseringen, er i dag blant verdens fattigste. Steder som var fattige, er blant de rikeste. Den industrielle revolusjon forsterket mønsteret: Inkluderende institusjoner la til rette for investeringer, innovasjon og vekst. De ekstraktive skapte korrupsjon, og hindret investeringer og vekst.

Forskningen bekrefter empirisk det økonomer tidligere har belyst teoretisk:[38] Rettstatens institusjoner har ikke bare en politisk og rettslig funksjon, de skaper en markedsøkonomisk infrastruktur. Eiendomsregistre, uavhengige domstoler og rettsprinsipper er mindre synlige enn veier og broer, men er minst like avgjørende for utvikling av økonomisk vekst og velstand. En bank er synlig som bygning eller nettsted, mens det som gjør at du kan stole på den, er den usynlige rettsstaten.

Et velfungerende rettssystem fremmer kort sagt investeringer, senker transaksjonskostnader og skaper tillit og velstand.

Det kolonihistoriske perspektivet minner oss om at institusjonelle valg har lange tidshorisonter. Rettspolitiske beslutninger og investeringer i rettslige institusjoner, påvirker samfunnet på måter som manifesterer seg over tid.

Forskningssenteret *Atlantic Councils Freedom and Prosperity Center* har samlet data om demokrati og rettsstatsfunksjoner fra mer enn 160 land i 30 år. Deres rapport fra 2025 tegner det samme

[37] The Royal Swedish Academy of Science, pressemelding 14. oktober 2024, tilgjengelig her: https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release/ (lest 17. november 2026).
[38] Jf. f.eks. Douglass North (1920–2015) som selv vant Nobelprisen i økonomi i 1993 for sitt arbeid med ny institusjonell økonomi (New Institutional Economics). Hans kjerneidé var at institusjoner – formelle regler, uformelle normer og håndhevingsmekanismer – er de grunnleggende driverne for langsiktig økonomisk utvikling.

bildet som nobelprisvinnerne, og ga stater en anbefaling vi støtter: [39] Gjør rettsstaten til en strategisk prioritet for økonomisk vekst.

3.3 Hva gjør rettsstaten for helsen?

Hva så med helsen vår?

Rettsstaten kan virke fjern fra medisinsk praksis. Likevel peker forskning på dens betydning for folkehelsen. En leder i *The Lancet* oppsummerer forskningen med at rettsstaten er «folkehelsens usynlige forutsetning».[40]

I en studie om sammenhengen mellom rettsstat og helse, ble data fra 96 land som totalt representerte 91 prosent av verdens befolkning, analysert.[41] Forskerne identifiserte tre sammenhenger mellom rettsstat og folkehelse.

Den første er rettstatens bidrag til motvirkning av korrupsjon. Korrupsjon gjør at ressurser omdirigeres fra befolkningens helsetilbud, til helseaktørenes personlige vinning.

Den andre sammenhengen så de i effekten av juridisk bindende helserettigheter. Vårt nasjonale handlingsprogram for kreft, med retningslinjer for behandling av 26 kreftformer, er et eksempel på rettsstat og helsevesen i aktivt tospann.[42]

Den tredje sammenhengen som trekkes frem, er rettsstatens bidrag til å motvirke forskjellsbehandling mellom befolkningsgrupper.

Studien viste en signifikant sammenheng mellom kvaliteten på et lands rettsstatsfunksjoner, og faktorer som forventet levealder, dødelighet for spedbarn og mødre i tilknytning til fødsel, samt ved hjerte- og karsykdommer og diabetes. Det ble justert for blant annet landenes inntektsnivå per innbygger, og helseutgifter per innbygger. Forskerne konkluderte med at jo bedre rettsstaten fungerer, desto bedre er befolkningens helse, og de anbefalte helseorganisasjoner å se styrking av rettsstaten som et middel for å forbedre befolkningens helse.[43]

---

[39] Annie (Yu-Lin) Lee og Joseph Lemoine, «Why the Rule of Law Is the Key to Prosperity: Lessons from Thirty Years of Data», *Issue Brief*, Atlantic Council, 20. august 2025, tilgjengelig her: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/why-the-rule-of-law-is-the-key-to-prosperity-lessons-from-thirty-years-of-data/ (lest 17. november 2026).

[40] Jf. Richard Horton, *"Offline: The rule of law—an invisible determinant of health", The Lancet vol. 387 nr. 10025 (26.03.2016)*, tilgjengelig på: https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(16)30061-7/fulltext (lest 17. november 2026).

[41] Jf. Pinzon-Rondon AM, Attaran A, Botero JC*, et al* Association of rule of law and health outcomes: an ecological study, tilgjengelig her: https://bmjopen.bmj.com/content/5/10/e007004 (lest 17. november 2026).

[42] Se Helsedirektoratet, «Nasjonale handlingsprogram for kreft», https://www.helsedirektoratet.no/forebygging-diagnose-og-behandling/diagnose-og-behandling/kreft/nasjonale-handlingsprogram-for-kreft (lest 17. november 2026).

[43] Jf. Angela Maria Pinzon-Rondon m.fl., *«Association of rule of law and health outcomes: an ecological study",* BMJ Open, 15. juli 2015, tilgjengelig her:

Flere studier gir tilsvarende funn.

La meg nevne én, med den talende tittelen *«Dying of corruption»*. Denne finner langt sterkere sammenhenger mellom institusjonskvalitet og helse, enn mellom helseutgifter og helse.[44]

3.4 Hva gjør rettsstaten på det menneskelige plan?

Bidrar rettsstaten så med noe mer på det menneskelige plan?

Å ja. Forskning setter faktisk rettsstaten i sammenheng med tillit, trygghet og lykke i befolkningen. Intet mindre.

SSBs levekårs undersøkelser viser at vi har høy grad av tillit til ulike myndigheter, media og mennesker vi ikke kjenner.[45] Internasjonale undersøkelser viser at Norge og de skandinaviske landene ligger på tillitstoppen i Europa,[46] og i verden.[47]

Forskningsrapporten «*Social trust – the nordic gold?*» påviser at *«en av hovedårsakene til de nordiske landenes suksess når det gjelder livskvalitet, helsevesen, lav korrupsjon, økonomisk vekst og god forvaltning, er det usedvanlig høye nivået av sosial tillit i disse landene.»*[48] *«Samfunnsvitenskapelig forskning er ikke kjent for sine selvinnlysende aksiomer. Likevel er påstanden – eller rettere sagt sannheten – om at sosial tillit skaper gode samfunn, en sterk kandidat til å bli et aksiom. Hvis folk i et samfunn ikke stoler på hverandre, fungerer det meste dårligere»*,[49] forklarte forskerne.

Hva har så dette med rettsstat å gjøre? Jo, rapporten viser til at *«[i] flere studier er den sterkeste korrelasjonen med sosial tillit, og tillit til institusjonene, nettopp rettsstatens institusjoner»*.[50] Dette

https://bmjopen.bmj.com/content/bmjopen/5/10/e007004.full.pdf

[44] Jf. Holmberg, S., & Rothstein, B. (2011). Dying of corruption. *Health economics, policy, and law*, *6*(4), 529–547. https://doi.org/10.1017/S174413311000023X. Se også Durmuş V. (2026). Assessing the relationship between the rule of law and health-related indicators: Evidence from an ecological analysis of 120 countries. *Public health*, *258*, 106424. https://doi.org/10.1016/j.puhe.2026.106424

[45] Hanna Stangebye Arnesen og Håvard Bergesen Dalen, *«Fremdeles høy tillit i Norge»*, Statistisk sentralbyrå, 11. desember 2025, tilgjengelig på: https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/organisasjoner-og-medlemskap/statistikk/organisasjonsaktivitet-politisk-deltakelse-og-sosialt-nettverk-levekarsundersokelsen/artikler/lavere-tillit-enn-under-pandemien (lest 17. november 2026).

[46] The European Social Survey (ESS), *ESS11- integradet file,* utgave 4.2, tilgjengelig på: https://ess.sikt.no/en/datafile/242aaa39-3bbb-40f5-98bf-bfb1ce53d8ef?tab=2&elems=610a2573-7f19-4c47-b65a-ee53721ab05c (lest 17. november 2026).

[47] Esteban Ortiz-Ospina, Max Roser og Pablo Arriagada, «Trust», *Our World in Data*, publisert juli 2016, sist oppdatert april 2024, tilgjengelig på: https://ourworldindata.org/trust (lest 4. september 2026).

[48] Sören Holmberg og Bo Rothstein, *Social Trust – The Nordic Gold?*, QoG Working Paper Series 2020:1, Quality of Government Institute, University of Gothenburg, januar 2020, s 3. https://gupea.ub.gu.se/server/api/core/bitstreams/5b51324f-61f9-42f3-8d19-d0024b062fdf/content (lest 17. november 2026).

[49] Ibid., s. 3.

[50] Ibid., s. 17.

forklares med at rettsstatens institusjoner har en helt spesiell oppgave, nemlig å ta seg av mennesker som ikke er til å stole på.

Dersom tillit er gullet i de nordiske landene, er rettsstaten altså gullgruven. Det er der tilliten vinnes ut.

Andre studier viser tydelige sammenhenger mellom rettsstat, og en lang rekke andre kvaliteter vi ønsker i livene våre. Som lykke, trivsel og dyder som det å ville bidra til fellesskapet, være ærlig, og å respektere andres eiendom.[51]

Vissheten om at vi er beskyttet av rettigheter som vi forstår innholdet i, gir trygghet uavhengig av om vi står i en konflikt. Slik et godt helsevesen gir trygghet også når vi er friske. Rettsstaten muliggjør sosial mobilitet, fordi vi behandles likt. Og den bidrar til å utjevne forskjeller i samfunnet. Når loven er lik for alle, begrenses ulikhetene. Vi er ikke avhengige av å «kjenne noen» for å komme inn på studiet, få gjennomslag i klagen på forvaltningen, eller for å få rettsvern for boligen vi kjøpte.

4 Veien videre

I en rettsstat kan du dessverre ikke gjøre akkurat som du vil til enhver tid, men det kan heller ikke menneskene og myndighetene rundt deg. Heldigvis.

Rune Slagstad beskriver forholdet mellom rettssystemets begrensende og frihetsskapende funksjoner i våre liv slik:

> *«Vi lever i valgets republikk. Vi har markedets valg. Vi har det politiske valg. Vi velger religion, yrkesbane og livsstil. […] Vi kan derimot ikke velge rettssystem. Retten er tvingende i samfunnslivet, den er med Kants formulering en «tvang til frihet». Rettssystemet er de andre friheters mulighetsbetingelse. […] Ved rettens enhetlige normsystem lærer vi å leve med uenighet, forskjellighet og disharmoni på en sivilisert, aksepterende måte.»*[52]

Og så erfarer vi likevel at konspirasjonsteorier, fremmedstatlige påvirkningsaksjoner og konfliktdyrkende algoritmer utfordrer oppslutningen om rettsstaten. I land vi har regnet som solide rettsstater, har den blitt valgt bort.

Selv dette dystre faktum har én oppside. Det gjør rettsstaten synlig. Retrievers norske mediedatabase viser at rettsstaten i år 2000 ble omtalt i totalt 250 medieoppslag. I fjor var tallet 4 794.

---

[51] Lidón Villanueva, Candela Adrián og Aitana Gomis-Pomares, «The Contribution of the Rule of Law to Subjective Well-Being», *Calidad de Vida y Salud*, vol. 15, nr. 1 (2022), tilgjengelig her: https://repositorio.uflo.edu.ar/server/api/core/bitstreams/039208f0-b01b-496b-b8d0-ba86fceaca0b/content (lest 17. november 2026) og Namati, «A positive correlation between rule of law and happiness», 25. oktober 2013, https://namati.org/news-stories/a-positive-correlation-between-rule-of-law-and-happiness/ (lest 17. november 2026).

[52] Jf. Rune Slagstad, *Rettens ironi Rettstenkningen i moderne norsk historie*, Cappelen Damm Akademisk, 2024 side 679.

Vi behøver en påvirkningsaksjon som forsvarer rettsstaten. Denne bør begynne med at regjeringen utarbeider en rettsstatsmelding til Stortinget. Hvorfor gjøres ikke dette med jevne mellomrom, slik det utarbeides eierskapsmeldinger, finansmarkedsmeldinger, nasjonale transportplaner, og klimameldinger? Disse trekker opp den langsiktige kursen for ivaretakelse og utvikling av grunnleggende infrastruktur og ressurser i samfunnet. Dette diskuteres i Stortinget, prioriteringer gjøres, og det etableres i stor grad en felles politisk plattform for videre arbeid på disse arenaene. Disse plattformene gir også godt grunnlag for å evaluere resultatene og identifisere eventuelle utilsiktede eller unødvendige avvik fra målsetningene.

En rettsstatsmelding vil gi Stortinget og regjeringen bedre beslutningsgrunnlag i rettsstatsspørsmål. Er rettsprosessene for tidkrevende, og hva fører det med seg at domstolene ikke er tilgjengelig for alle? Er det ønskelig å ha et hundretalls lover som gir forvaltningen hjemmel til å ilegge overtredelsesgebyr uten å skille mellom den som etterforsker, og den som beslutter at sanksjonen skal brukes? Kan flere utfordrende samfunnskonflikter løses av lovgiver, slik at de ikke havner i domstolene? Og har vi den beskyttelsen vi trenger mot rettsstatsbrudd som tvinges på oss fra andre stater?

Venezia-kommisjonens sjekkliste «*Rule og Law Checklist*»[53] gir et godt utgangspunkt for å velge tema som bør inngå i en rettsstatsmelding. Kommisjonen, som hører til Europarådet, regnes som Europas fremste ekspertorgan innen konstitusjonell rett og demokratistandarder. Mens alle EUs medlemsland og kandidatland årlig evalueres med sjekklisten som referanse, skjer dette ikke i Norge.

Etter den rettsstatlige tilbakegangen i flere europeiske land, ble Venezia-kommisjonens sjekkliste oppdatert i år med et nytt, viktig punkt, nemlig «*Civic Education*». Dette peker på en alvorlig unnlatelsessynd. Barn og unge lærer ikke hva en rettsstat er, hva den beskytter mot, og hva den skaper. Kan vi da vente at de skal stå opp for den?

Tusenvis av barn er hvert år på besøk i domstolene. Dette er et godt tiltak som vi kan takke engasjerte lærere og dommere for. Men slik idealisme er ikke nok.

I læreplanen for videregående skole dukker ordet «rettsstaten» opp to ganger, først i Valgfag rettslære 1, så i Valgfag rettslære 2.[54] Det er heller ikke nok.

Også FN anbefaler at det undervises i rettsstaten i skoleverket.[55] Klok av skade har Polen satt rettsstaten på læreplanen. Vi må selvfølgelig gjøre det samme. Samfunnet vårt er summen av de verdier, holdninger og prinsipper som bor i hver enkelt av oss. Det innebærer at rettsstatens funksjoner ikke kan forbli et valgfag.

[53] Jf. Venice Commission of the Council of Europe, *The Rule of Law Checklist*, tilgjengelig her: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/rule-of-law-checklist (lest 17.november 2026).
[54] Se Hans Petter Graver, *Kampen om rettsstaten* (2018) s. 191-192.
[55] Se UNESCO og UNODC, *Strengthening the rule of law through education: A guide for policymakers* (2019), https://doi.org/10.54675/ISQD4147.

I påvente av rettsstatsmeldingen, må vi alle bidra i den dugnaden rettsstaten også forutsetter. Vi må spille den god. Dommere, politikere, politi og påtale, journalister, advokater, byråkrater og alle vi som går på jobb i dens tjeneste, bør med jevne mellomrom spørre oss: Hvordan er rollen min ment å virke, og kan jeg fylle den bedre?

Advokatforeningen har i flere år organisert Sivilsamfunnets rettsstatsmelding. Årets melding overleveres Stortinget 25. november. Vi bidrar altså gjerne til dugnaden. Men Stortinget bør kreve en rettstatsmelding av regjeringen.

I erkjennelse av at den er en umistelig del av *alt vi har, og alt vi er*.